

ONDER CSABA

„Költ Crispia’ Várában, a’ nagy Veteményedelem’ mellett”: Adalékok a *Mondolat* keletkezéséhez

A magyar nyelv megújítása körüli diskurzusok a 19. század második évtizedében korábban nem tapasztalt megosztó és személyeskedő vitához vezettek.¹ Az úgynevezett nyelvújítási harc egyik jelentős dokumentumának tekinthető az 1813-ban megjelent *Mondolat*,² amelynek 1898-ban jelent meg az első és eddig utolsó, kritikai igényű kiadása.³ A tanulmány Kölcsey Ferenc *Nyelvtudományi munkáinak* kritikai kiadásához kapcsolódik, amely többek között a Kölcsey Ferenc–Szemere Pál szerzőpáros által a *Mondolatra* adott felelet mellett magát a *Mondolat* szövegét is közreadja magyarázó jegyzetekkel, a keletkezésre és a megjelenésre vonatkozó új információkkal.⁴

1 Legutóbb erről: BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy Ferenc és a nyelvújítás*, (Budapest: Argumentum Kiadó, 2010).

2 [Somogyi Gedeon et al] *Mondolat. Sok Bővitményekkel, és egy Kiegészített Újj-Szótárral együtt. Angyalbőrbe kötve, egy Tünet-forint – Dicshalom [Veszprém].* 1813.; a továbbiakban: *Mondolat 1813*. A kiadás alapjául szolgáló kézirat nem ismeretes. Ismert viszont Szentgyörgyi József *Mondolat-fogalmazványának* kézirata: OSZK Kt Quart. Hung. 18. [Szentgyörgyi József]: MONDOLAT a’ Magyar Nyelv ki-míveléséről és azt tárgyazó külömbféle Segédekről. [A címlap oldalon: MONDOLAT a’ Magyar Nyelv ki-míveléséről és azt tárgyazó külömbféle Segédekről] Egykorú kézirat. 9 f. 253 × 190 mm. Benedek Mihály ajándéka Kovachich Márton Györgynek, Debrecen, 1810. július 18. Lásd: a kézirat utolsó lap alján a bejegyzést: „Dono RR. D. Mich. Benedek Superintendentia Trans Tybiscana Debreczinensis Eppi. Debrecini d. 18. Jul. 1810. M[árton]. G[yörgy]. Kováchich M[anu] p[ro] p[ri]a”. (A továbbiakban: SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT.) A *Mondolat-fogalmazvány* autográf másolata Pálóczi Horváth Ádámától: OSZK Kt Quart. Hung. 1108. [Pálóczi Horváth Ádám másolata]: „Mondolat A Magyar Nyelv kimíveléséről, és azt tárgyazó külömbféle Segédekről.” 8 f. 245 × 200 mm. Liszkay József, OSZK 1872.

3 *Mondolat*. Dicshalom 1813. Kiadta BALASSA József, Két hasonmással. Régi Magyar Könyvtár 10. Szerkeszti HEINRICH Gusztáv, (Budapest: Franklin-Társulat, 1898). A továbbiakban: BALASSA 1898.

4 [KÖLCSEY Ferenc és SZEMERE Pál]. *Felelet a’ Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak: „Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicshalom (azaz Veszprém) 1813.” című Pasquilusára.* Pesten: Trattner Ján. Tam. Betűivel, 1815. A továbbiakban: *Felelet 1815*; KÖLCSEY Ferenc, *Nyelvtudományi munkák*, kiadta ONDER Csaba, megjelenés előtt (Budapest: Universitas Kiadó, 2021).

A *Mondolat* keletkezéséről⁵

1. A „Furtsa Levél”. A *Mondolat* 1813 előzményének tekinthető a Pánczél Dániel által 1793 és 1798 között szerkesztett, heti két alkalommal megjelenő *Magyar Mercurius* Toldalékában 1795-ben (Pest, február 10. 1795., 41–46.) névtelenül, helyesebben „N.N.” monogrammal, „Rák oroszlán havának »júliusnak« 29-dik napján 1794.” datálással megjelent „Furtsa Levél”, amelynek írója azzal „fenyegetőzik”, hogy alispáni beiktatásakor új és régi szavakkal vegyítve *Mondolat*ot fog mondani.⁶ A szöveg Kazinczy Ferencnek köszönhetően maradt fent, aki Szaklányi Zsigmondot vélte szerzőjének. Kazinczy Ferenc Dayka Gáborról írott életrajzában a következőket olvashatjuk:

Multság nézni, hogy némely nyavalyás, a ki lelkének jámborságában betű szerint elhiszi a német adágiumot: Wem Gott das Amt gibt, dem gibt er auch den Verstand, mint nevetkőzik némely indigenátust kapott vagy kapni már kezdő szók és szólások felett, mert fel nem éri, hogy az ilyen mit használhatnak. Ilyen tréfát csinála maga magának a kevés esztendő előtt meghalt nagyváradi (későbbben telegdi) predikátor Szaklányi Zsigmond, a Magyar Mercuriusnak 1795-iki leveleiben tétetvén le egy hat, igen sűrűen nyomtatott lapú anonymus levelet, melyet új s nagy számban önmaga által és merő tréfául koholt szókkal tömött tele. Ő ezt az elmétlenül elméskedő levelet a 4-ik sorban furcsa levélnek nevezi, s meg kell adni a furcsa embernek, hogy levele valóban furcsa. Nem volna-e könnyebb s jobb és okosabb tanulni, elmélkedni, mint így eszelősködni? – Rettegni az újtól, szokatlantól, idegentől, épen úgy hiba, mint mohón kapni mind azon, a mi új, szokatlan és idegen. Izlés kell az íróban, s ezeknek épen az nincs, mely érezze, mi igazán szép és mi felvehető. Még egy nemzet sem vitte elő literaturáját a nélkül, hogy azon nemzetektől, melyeknél a tudomány és mesterség már virágzott, izlést, szólást ne kölcsönzött volna.

Majd később ezt írja még ugyan ott: „Csak hogy végre épen úgy jut el aztán a vulgus közzé is a szó, mint a Szaklányi által nevetett Urodalom – (a dalom

5 Kazinczy levelezés alapján részletesen ismerteti a *Mondolat* 1813 keletkezését Váczy János (lásd: KAZINCZY Ferenc. *Levelezése*, kiadta (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára és FÜLÖP Géza, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 25 kötet. Budapest–Debrecen, 1890–2013: XI, XIX–XXXIII. A továbbiakban: KazLev); illetve Balassa József is (lásd: BALASSA 1898, 5–27); lásd még: TOLNAI Vilmos. *A nyelvújítás*, (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1929), 134–139.

6 A *Furtsa Levél* betűhív közlését lásd: SZILY Kálmán, „Gúnyirat a nyelvújítók ellen 1795-ből”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 11, 2. füz. (1901): 182–188, hiv: 183–187.

és delem terminatio a fejedelem szóban substantivumtól, a sokadalomban adjectivumtól jó; és így összeroskad a puristák okoskodása, hogy ezeket csak verbumokból eredő szókkal lehet összeforrasztani) tökéletesítem, eszközlöm, stb”.⁷ A *Magyar Mercurius* Toldalékát Kazinczy elrakta a *Pandektáiba*, és saját kezével jegyezte rá, hogy szerzője „Szaklányi Sigmond nagyváradi predikátor” volt.⁸ A *Vezérszó* tehát – Kazinczy alapján – *Szaklányi Zsigmond* († 1807) református lelkészt tartja a „Furtsa Levél” szerzőjének.

A *Mondolat* 1813 f), s) és v) lábjegyzetei ugyanezt a szöveget idézik, a v) lábjegyzet forrásként azonban nem a Magyar Merkuriust, hanem a pápai református kollégium teológia professzorának, Tóth Ferencnek a *Püspökök Élete* c. munkáját adja meg.⁹ Eszerint a satirikus levél szerzője *Hunyadi Ferenc* (1743–1795) református püspök, a Debreczeni Grammatika egyik készítője volt. A püspök életrajzát és munkásságát adó fejezet a nyelvtudományi munkásság említésekor lábjegyzetben ad közre egy részletet a püspöknek az új magyar szók és azok alkotói ellen írt satirikus leveléből, az alábbi felvezetéssel: „Nagyon neheztelt Hunyadi azokra a’ Magyarokra, a’ kik új Magyar szókat koholtak a’ Magyar nyelv természete ellen, ’s ugyan ezen okból írt is egy Levelet, mellyben az illy új Magyarokat, ’s új Magyar szókat teszi nevetségessé”.¹⁰ Tóth Ferenc nem adja meg a szerzőségről szóló információjának és szövegközlésének forrását; a szöveg szerzőjének azonosításakor Széll Farkas is Tóth Ferencet hivatkozza.¹¹

A *Mondolat* 1813 *Vezérszó* c. szövegének szerzője munkájának olyan forrásként említi a „Furtsa Levelet”, amelyet nem olvasott („mit szemügyelni soha nem szerentséltettem”), Kazinczy alapján Szaklányi Zsigmondot tartva szerzőjének. Mindez ellentmond a *Mondolat* 1813 említett lábjegyzeteinek, amelyek tehát „Hazafi Hunyadi, Kedves Barátjához írt Levele” megnevezéssel idéznek a szövegből, szerzőként Hunyadi Ferencet említve. Az ellentmondás megerősítheti a *Mondolat* 1813 többes szerzőségéről való tudásunkat. Eszerint a *Vezérszó* és a lábjegyzetek nem egy szerzőtől származnak, az egymásnak ellentmondó információk nem lettek egybefésülve a szerkesztés során. Mivel azonban a *Vezérszó* információja nincs lábjegyzetben kommentálva, nem zárható ki az sem, hogy a szerző(k) nem tudta (tudták), hogy a Kazinczy említette „Furtsa Levél” és a Hunyadi Ferencről származó „Kedves Barátom!” levél szövegüket tekintve azonosak.

7 ÚJHELYI DAYKA GÁBOR *Versei*. Öszveszedte ’s kiadta barátja KAZINCZY Ferenz. (Pesten: Trattner Mátyásnál, 1813). Hiv: XXIII–XXV, és XXXIV–XXXV. A továbbiakban: DAYKA 1813.

8 Vö. SZILY 1901, 188.

9 Lásd: A’ *Helvétziai Vallástételt követő Túl a’ Tiszai Superintendenciában élt református Püspökök Élete, e’ jelen való időkig lehozva. Írta és kiadta Tóth Ferentz. A’ Reformátusok Pápai Collegiumában Theológiát, és azzal öszveköttött Papi Tudományokat tanító Professor.* (Győrben: Özv. Streibig Józsefné, 1812). A továbbiakban: TÓTH 1812.

10 Vö. TÓTH 1812, 232.

11 SZÉLL Farkas, „A *Magyar Mercurius* gúnyirata a nyelvújítók ellen”, *Magyar Nyelv* 4 (1908): 131.

2. A „Debreczeni Mondolat”. A *Mondolat 1813* alapszövegének az ún. „Debreczeni Mondolat” (lásd: SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT) tekinthető; ennek szerzője *Szentgyörgyi József* (1765–1832) orvosdoktor volt. Szentgyörgyi 1799-től praktizált Debreczenben, 1802-ben került kapcsolatba, majd élete végéig megőrzött barátságba Kazinczy Ferencsel.¹² Az általa írt „Mondolat” keletkezéséről így számolt be a Szalacson élő Lengyel Józsefnek (a közreadó Halmy szerint „egy keltezés nélküli, feltehetőleg 1815-ben” kelt levelében):

A Mondolat históriája ez: Ez előtt négy vagy öt esztendővel T[ekintetes]. Böszörményi Pál Ur olvasván Várkonyban Folnesisnek egygy Alvina nevű nyomorult magyarságú könyvét, annak stylusán irt ide Fő T[iszteletű]. Superintendens Urnak (Benedek [Mihály]) egygy levelet; ezt a Fő T. Úr én velem közölvén, említette, hogy szeretné, ha én is irnék rá egygy választ a nyelvvelők stylusán, én mondván örömet fogok irni, de nem levelet, hanem egygy oratiot (mondolatot) az ő princípiumaik (gyökérhiszemjeik) szerint. Ekkor irtam én tsak juchsból [értsd: tréfából, dévajsból] a mondolatot. Ez valahogy ugy hiszem deák kéz által kezibe kerülván Veszprém Vármegyei Esküdt Somogyi Gedeon Urnak, kit én soha nem láttam és máig sem esmérek, ő nekem hirem, tudatom és meg egygyezésem nélkül, a leg ujjabb nyelvvelőkből szedett jegyzésekkel meg bővítve ki adta. Ez egygyet igen köszönöm néki, hogy azt a mi az enyim, meg különböztetve futó betűkkel nyomtatattá; valamint ellenben igen sajnálom, hogy a többiben nem satyrai, hanem szinte pasquinusi sértegetés van, kivált Kazinczy Barátom ellen.¹³

A *Mondolat 1813* megismerését követően nem sokkal, 1814 februárjában Kazinczy Ferenc személyesen is találkozott Szentgyörgyi Józseffel Debreczenben, ahol a *Mondolat 1813*-ról is beszéltek. A köztük szóban elhangzottakról Kazinczy így számolt be Kis Jánosnak: „A' Mondolatot pirulás nélkül hirdetem, mutogatom. Szent-Györgyi retteg, hogy az az ő munkája. Sok eszt[endővel]. előtt írta azt, vagy egygy ollyat, Superint. Benedek unszolására. Pápai Prof. Tóth Ferencz most írja nekem, hogy Ruszek nála szót teve felőle, 's Ruszek is ő is szánnak engemet”.¹⁴ Kazinczy Szentgyörgyinéél hagyta saját *Mondolat 1813* példányát, hogy az átvizsgálhassa, megállapítandó, hogy valóban köze van-e az ő egykori munkájához. Szentgyörgyi megállapításai a következők voltak:

12 Szentgyörgyiről lásd: HALMY Márta, „Szentgyörgyi József orvos levelei Kazinczy Ferenchez”, in *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1991*, szerkesztették GAZDA László és MÓDY György, 333–358. (Debrecen, 1993).

13 Vö. HALMY 1993, 342; első megjelenés: *Orvosok és Gyógyszerészek Lapja* 1937. 5. sz. 120.

14 Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. február 26. Vö. *KazLev XI*, 246.

Tőled való el távozásom után valamennyire későtskén jutván haza, és akkor is halaszthatatlan dolgom lévén, tsak dél után foghaték a’ tudva lévő brochure [ti. a *Mondolat 1813*]. olvasásához. Már ajánló levele kedvetlen érzéssel töltött el, melly vezér-szava alatt mind nevelkedett: de mikor a’ futó betűkkel nyomtatott részihez értem, tsak el állott szemem szám, látván, *hogy az én tőlem, ártatlanul és tsupa juchsból* [értsd: tréfából, dévajságból] *irt játékot találok illy gonosz végre fordítva.*

A’ mindentudó Istenen kívül tulajdon lelkem esméretét (mellynek szava pedig szívemben, hidd el, nagyobb a’ betsület érzésénél) hívom bizonyságul, hogy sem a’ ki adót nem esmérem, sem szándékában soha tsak tudással is, annyival inkább meg egygyezéssel részt nem vettem: sőt ha e’ félet tsak gyanítás képen meg gondolhattam volna is, noha az a’ (szerentsémre és meg igazításomra) magától a’ ki-adótól is megkülömböztetett nyomtatványa rész, a’ 19-ik laptól fogva a’ 46ikig az alá rakott jegyzések nélkül, minden személyes érdeklésektől üres és tökéletesen ártatlan, még is soha nem írtam volna.

Egyéb útját kezéhez juthatásának sok kurkászásom és vigyázva való nyomozásom után is ki nem tanulhattam és nem gondolhatom, hanem hogy egygyik azon Urak közül, kiknek kezeken meg fordult, valamelly Jurátushoz küldötte fel a’ Collégiumba, hogy az ő számára Deákkal írassa le, ’s azzal az alkalmatossággal akadhathott olyannak kezébe, a’ ki osztán tovább küldötte. Ezen vélekedést az is teszi előttem hitelessé, hogy sok helyett ész nélkül és el tsúfitva van ki adva.¹⁵

Szentgyörgyi József tehát autorizálta a *Mondolat 1813* főszövegét (*Mondolat a’ Magyar Nyelv’ kimiveléséről...* c. részt), kijelentve, hogy mindez tudta és beleegyezése nélkül jelent meg, és sem a főszöveghez tartozó lábjegyzetek, sem a kiadói bővítmények (peritextusok) nem tőle származnak. Szentgyörgyi elmondja, hogy munkáját *Benedek Mihály* (1748–1821) református püspök (1806-tól, illetve a Debreczeni Grammatika egyik szerkesztője) biztatására készítette a „nyomorult magyarságú nyelvmívelők” stílusában, hogy kifigurázza azok princípiumait (elveiket és gyakorlatukat). Elmondja azt is, hogy a kéziratát lemásolták (amit a szövegromlások jeleznek), a Debreceni Református Kollégiumban egy másolat bizonyosan készült belőle, amely kinyomozhatatlan módon került el Debrecenből.

A SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT keletkezésének ideje az alábbi közlések alapján határozható meg: 1. Szentgyörgyi Lengyel Józsefhez írt, keltezés és datálás nélküli – a közreadó szerint 1815-ös – levele szerint a kézirat „négy vagy öt esztendővel” korábban, azaz 1810-ben vagy 1811-ben készült. 2. Benedek Mihály kézirati másolatán az ajándékozás időpontja 1810. július 18. (lásd a 2. lábjegyzetben a *Felelet* kéziratáról

15 Szentgyörgyi József Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1814. február 26. Vö. KazLev XI, 246–247.

mondottakat), vagyis az bizonyos, hogy a „Debreczeni Mondolat” nem készülhetett 1810 után. 3. Kazinczy szerint a „Debreczeni Mondolat” 1794-ben keletkezett: „az én igen kedves barátom Dr. Szentgyörgyi József Ur ezelőtt 20 esztendővel [ezelőtt írta].”¹⁶ Kazinczy ebben nyilvánvalóan téved: a megadott dátum nem a „Debreczeni Mondolat”, hanem a „Furtsa Levél” keletkezésének ismert dátuma. 4. Kölcsey Ferenc a debreceni református kollégium diákjaként maga is látott egy Mondolatot, és ismerte szerzőjét is.¹⁷ Kölcsey mindezt a *Felelet 1815* [*Praefatio*]jában is rögzíti, 1809 körülre téve a keletkezés időpontját, Szentgyörgyi Józsefet nevezve meg szerzőként. 5. Szentgyörgyi József Lengyel Józsefhez írt levelében megemlíti, hogy munkájának kiváltó oka, Benedek Mihály püspök ösztönzésén túl, lényegében *Böszörményi Pálnak* (1757–1825), Debrecen korábbi főjegyzőjének és országgyűlési követének satirikus levele volt, amelyet Folnesics Lajos 1807-ben megjelent *Alvina* című regényfordítása ellen készített, vagyis bizonyos, hogy a „Debreczeni Mondolat” nem készülhetett 1807 előtt. 6. A „Debreczeni Mondolat” egy példányát *Horvát István* (1784–1846), a pesti egyetem és az országbírói hivatal titkára adta be a Széchenyi Könyvtárba, még 1813 előtt. Lásd Kölcsey ezzel kapcsolatos információját: „Hogy ez egy kis Datum legyen a’ M[agyar]. litteratura’ historiáján, mellé tesszük, hogy a’ Szgyörgyi Mondolatja, a’ M[agyar]. Musaeumba, Pestre (nem tudom kitől) megküldetett, ’s azt ott Szemere Pali már régen a’ kinyomtatás előtt látta. Ezt tudom Szemerétől”.¹⁸ Az OSZK-ban Q.H. 18. jelzeten őrzött „Debreczeni Mondolat” kézirati példány Benedek Mihály tulajdona volt, amelyet 1810. július 18-án elajándékozott *Kovachich Márton Györgynek* (1744–1821), a Bibliotheca Universitatis könyvtárosának. (A jogtörténész, forráskutatással is foglalkozó Kovachich vonatkozó munkái közül lásd: *Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke*, Ofen: Gedruckt mit Königlichen Universitäts Schriften, 1805.) Kazinczy közlése alapján vélhetően Benedek egykori példánya került – Kovachichon keresztül Horvát Istvánhoz, aki beadta azt – a Széchenyi Országos Magyar Könyvtárba (Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolaris).¹⁹

Összefoglalva: a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT 1807 és 1810 között, nagy valószínűséggel 1808-ban vagy 1809-ben keletkezett.²⁰

3. „A *Mondolat 1813*”. A *Mondolat 1813* anonim módon, szerzői név vagy nevek nélkül jelent meg; a szerzőséggel járó felelősséget utólagosan Somogyi Gedeon,

16 Vö. Kazinczy Ferenc Sárközi Istvánnak, Széphalom, 1814. szeptember 21. KazLev XII, 100.

17 Lásd: Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. március 3. Vö. KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés I. 1808–1818*. Kiadta SZABÓ G. Zoltán. Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás) (Budapest: Universitas Kiadó, 2005), 299.

18 KÖLCSEY Ferenc, [*Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból*], kézirat. OSZK Kt Q.H. 4361.

19 Az információ első említését lásd: Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1814. február 27. Vö. KazLev XI, 247–248.

20 Szövegét Szily József adta ki, lásd: *Irodalomtörténeti Közlemények* 9, 2. füzet (1899): 230–234.

Veszprém vármegye levéltárnoka vállalta nyilvánosan magára.²¹ Az értelmi szerzőséget Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel is Kisfaludy Sándornak tulajdonította. A *Mondolat 1813* keletkezésével és megjelenésével kapcsolatos információk azonban több közreműködő nevét is felvetik.²² A *Mondolat 1813* egyes szövegrészeinek szövegkritikai és filológiai vizsgálata is a többes szerzőséget valószínűsíti. Többek között erre mutatnak a parodisztikusan metaforizáló, de eltérő megjelenési („Dichsalom” – címlap) és keltezési („Túlvilági Tölgykirályném’ alatt” – *Vezérszó*; „Crispia’ Várában” – *Hiresztelés*) helyek és a szerkesztői hibából eredő redundanciák is (lásd: a *Mondolat* rész „z” lábjegyzete és a *Szótár* között).

Szinte bizonyos, hogy a *Mondolat 1813* létrejöttében egy jól lokalizálható, Veszprém vármegyei, rokoni kötelékekkel is rendelkező, alapvetően kálvinista értelmiségi kör működött közre. A *Mondolat 1813* kiadásának ötlete, a *Szótár* kiegészítése, a kiadói peritextusok megírása, a kiadvány szerkesztése, hirdetése és terjesztése hozzájuk köthető, csakúgy, mint a kötet egészére kiterjedő, lábjegyzetek formájában olvasható kommentárok és a címlapkép (rézmetszet) terveztetése is.

A *Vezérszó* vélhetően Somogyi Gedeontól származott, aki elvégezte az egyéb szerkesztői munkákat is; a kiadó peritextusok közül a lábjegyzetek bizonyosan a szerzőtársaktól valók: talán Mándi Márton István pápai rectortól és Fábíán József református lelkésztől; Oroszy Pál táblabíró bizonyosan segédkezett a prenumerációban, míg a Bécsben élő Márton József professzor a rézmetszet elkészíttetésében játszott szerepet. Valamilyen formában Tóth Ferenc pápai professzor és Ruszek József r. katolikus pap is közreműködhetett: előbbi a „Furtsa Levél” forrásainak feltárásával, utóbbi a *Mondolat 1813* korrektúrázásával.²³

Az egyes közreműködők között Somogyi Gedeon (1783–1821), Veszprém vármegye járási esküdtje, tótvázsonyi birtokos, vármegyei levéltáros a legismertebb. A *Mondolat 1813* elkészítésében „felbújtója” sógora, Fábíán József (1761–1825) vörösberényi, majd tótvázsonyi református lelkész, esperes volt, aki Debrecen után 1791–1793 között a genfi és a berni egyetemen is tanult, mint természettudós, gazdasági szakíró és tudományos ismeretterjesztő volt ismert.²⁴ Első felesége volt Somogyi Zsuzsa – Somogyi Gedeon testvére –, aki 1815-ben „38. évében hirtelen támadt lázas betegségben, »forró nyavalyában«” meghalt. Oroszy Pál (1763–1833)

---

21 Lásd: SOMOGYI Gedeon, *Értekezés A’ Magyar Verselés’ módjáról, és Fordításokról*. Tit. Petronius Arb. nevezetesebb Verseinek hasonló Mértékü, és ugyan annyi Soru Próba-Fordításával együtt. (Veszprém: özv. Számmer Mihályné betüivel, 1819).

22 Lásd: Pápay Sámuel és Radó Sándor Kazinczy Ferencnek írott leveleit.

23 Vö. SEBŐ József, „Az Olvasóhoz: Veszprém, a nyelvészek városa”, *Veszprémi Szemle*, 21. évf. 54. sz. (2019): 3–19, 7.

24 Részletesen róla lásd: HUDI József, *Fábíán-émlékkönyv: Fábíán József (1761–1827) református esperes pályafutása*. A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 4. (Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2002).

Veszprém vármegye táblabírája volt; *Mánda Márton István* (1760–1831), nyelvész, tanár, filozófus, a *Mondolat 1813* keletkezésekor a Pápai Református Kollégium teológia professzora, 1790-től rektora; görög, latin és német nyelvkönyvek szerzője, Immanuel Kant hazai követője. *Márton József* (1771–1840), Márton István öccse, a Debreceni Református Kollégiumban végzett, 1806-tól a magyar nyelv címzetes professzora a bécsi egyetemen; a Magyar Hírmondó (1801–1802) és a Magyar Kurír (1827–1834) szerkesztője, 1831-től az MTA tagja. *Tóth Ferenc* (1768–1844) a Pápai Református Kollégium professzora, 1827-től a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke; a Debreceni Református Kollégiumban végzett teológiát, 1834-ben Göttingenben doktorált. Protestáns egyháztörténeti munkái mellett megírta a dunántúli és tiszántúli református püspökök életrajzát, amelyet – mint arra már utaltunk – a *Mondolat 1813* is használt. *Ruszek József* (1779–1851) r. katolikus kanonok, író, filozófus, iskoláit Pápán és Győrben végezte, Veszprémben és Pozsonyban tanult teológiát, 1802-ben szentelték pappá, 1813-ban avatták doktorrá. A *Mondolat 1813* keletkezésének idején Veszprémben a Nagyszemináriumban volt szemináriumi felügyelő, püspöki levéltáros és szentszéki jegyző; 1814-től lett Keszthelyen plébános és hahóti apát. Közreműködött a gróf Festetics György kezdeményezte keszthelyi Helikon szervezésében.

Kazinczy Ferenc szerint a *Mondolat 1813* alapjául szolgáló SZENTGYÖRGYI-DEBRECZENI MONDOLAT-ot a Pápai Református Kollégium professzorai vitték magukkal Debrecenből a Dunántúlra:

Én Márton [István vagy József] és Tóth Ferencz Urakra legkevesebbet sem tudok nehezteni azért hogy a' Debreczeni Mondolatot (mellyet az én igen kedves barátom Dr. SzentGyörgyi József Ur ezelőtt 20 esztendővel, a' Superintendensnek Benedek Mihálynak kedvéért, és egy dévajság órájában Barczalfalvi [sic!] Szabó Dávidnak sületlen szavaira írt) egymással, vagy akárkivel, közlötték. Hiszen ezt a' SzentGyörgyi Mondolatját Horvát István barátom és nyelvrontó-társam maga vitte-be a' Széchényiano-Regnicolaris Bibliothecába.²⁵

Tóth Ferenc már említett, készülő monográfiája miatt (*Püspökök Élete*) bizonyosan friss kapcsolatban volt az 1810-es évek elején a Debreceni Református Kollégium professzoraival és az egyházkerület előljáróival: tőlük tudhatta, hogy a „Furtsa Levél” valódi szerzője az egykori püspökük, Hunyadi Ferenc volt. Vélhetően ő vitte a „Debreczeni Mondolat” kéziratát (vagy annak valamely másolatát) a Dunántúlra: Pápara és Veszprémbé. Márton István Tóth Ferenc rektora volt Pápán. Mivel a *Mondolat 1813* lábjegyzeteiben Tóth Ferenc 1812-ben megjelent

²⁵ Kazinczy Ferenc Sárközi Istvánnak, Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII, 100)

munkájából vett idézetek szerepelnek Hunyadi püspök „Furtsa Leveléből” – amiről a *Vezérszó* írója viszont nem vesz tudomást, másnak tulajdonítva a szerzőséget –, joggal feltételezhető, hogy: 1. a lábjegyzetek szerzője vagy szerzői nem azonosak a *Vezérszó* szerzőjével; 2. a lábjegyzetek szerzője vagy szerzői jól ismerték Tóth Ferencnek a *Püspökök Életéről* szóló munkáját. Mivel a lehetséges közreműködők mindegyike ismerhette Tóth Ferenc munkáját, szerzőként bármelyikük szóba jöhet. Figyelmüket a szöveghelyre vélhetően Tóth hívta fel.

A tartalmilag jól elkülöníthetően két részből álló *Vezérszó* első része Berzsenyi Dániel 1813 májusában (Helmecki Mihály előbeszéde május 6-ára van datálva²⁶) megjelent első verseskötetének hatására készült, amelyből több szó szerinti átvételt is tartalmaz. A *Vezérszó* dátumozása (május 22.) alapján vagy igen gyorsan készült el ez a kiadói szöveg, vagy csak a második fele (az „Ímé!” után következő, keletkezéstörténeti elbeszélés) volt készen ebben az időpontban. A *Mondolat 1813* hírverésekor (*Hiresztelés*, Veszprém, 1813. július 20–21.) azonban már minden szöveg (*Édes Angyalném!*, *Vezérszó*, *Lábjegyzetek*) készen volt. A rézmetszet ezt követően Bécsben, a *Vezérszó*hoz (annak első feléhez) készült képi illusztrációként. A metszet elkészülte után került sor a munka kinyomtatására, majd a *Függelék* és a hibaigazító elkészítésére, amit a kötetés és a terjesztés követett.

A *Mondolat* megjelenésről

A *Vezérszó* alapján úgy tűnhet, hogy a *Mondolat 1813* „Ikrek’ Havának 1-sőjén 1813.”, azaz 1813. május 22-én már készen volt. A *Függelék* és a *Hiresztelés* alapján azonban a kiadás – azaz a kéziratok elkészítése és szerkesztése, előfizetők gyűjtése, sajtó alá rendezés és nyomtatás, hibaigazítás, terjesztés – elhúzódó folyamat volt: a dátumozás a *Vezérszó* szövegének lezárására vonatkozik, amely ezek szerint 1813. május 22-én készült el, a *Mondolat 1813* azonban ekkor még bizonyosan nem jelent meg.

Pápay Sámuel²⁷ tudható, hogy Oroszy Pál előfizetést szedett a készülő *Mondolatra* az egyik megyegyűlés alkalmával, ahol már a *Hiresztelés* is ki volt nyomtatva (a *Mondolat 1813* csekély változtatással közölte ezt a könyvajánló szöveget, lásd a 47–50. lapokon): „[Oroszy Pál] olly szemtelenségre vetemedett, hogy egy Gyűlésünkben praenumeratiót mert szedni erre a’ végre. Midőn akkor velem is olvastatá a’ *Hiresztelést*, mellyel e’ végre előre kinyomtatata, ’s tőlem is praenumeratiót vakmerősködött kérti”.²⁸ A *Hiresztelés*ből az is tudható, hogy külön kinyomtatott könyvajánlóként

26 Vö. BERZSENYI Dániel, *Versei*, Kiadá HELMECZI Mihály. (Pesten: Trattnernál, 1813), VI.

27 Lásd: Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2. Vö. KazLev XI, 400–401.

28 Lásd még Radó Sándor közlését is: Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h. n.] 1814. május 17. Vö. KazLev XI, 370.

az Ajánlat-Levél (lásd: *Édes Angyalném!*) „végszakát”, azaz utolsó bekezdéseit is tartalmazta, mintegy ízelítőként az olvasók megnyerésére. A *Vezérszóhoz* hasonlóan a *Hiresztelés* is tartalmaz egy kelteztést és dátumozást: „Költ Crispia’ Várában, a’ nagy Veteményedelem’ mellett, 1813-dik Esztendőben, a’ Magyar Hőseknek Felülése’ miatt, mivelesbe vitt Mindenés Gyüledelem’ Napzatján”. Amennyiben a „Mindenés Gyüledelem’ Napzatján” kitételt a *Mondolat 1813 Szótára* alapján lefordítjuk, akkor a dátumozás a „közönséges gyűlés”-t, azaz a megyei közgyűlés napját jelöli. Mindez megegyezik Pápay Sámuel közlésével, miszerint Oroszy Pál a megyei közgyűlésben terjesztette az előre kinyomtatott *Hiresztelést*, azaz a könyvajánló dátumozása és kinyomtatása valamely 1813-as megyei közgyűléshez volt igazítva.

Pápay Sámuel idézett leveléből tudható az is, hogy az elkészült és kinyomtatott *Mondolat 1813*-at a veszprémi megyegyűlésen már terjesztették: „Akkor is épen Nagy Gyűlést tartánk Veszprémben, midőn az elkészült Munkát osztogaták”.²⁹

Veszprém vármegye az 1813-as év folyamán az alábbi napokon tartott köz-, illetve kisgyűléseket (kurzívval jelölve a közgyűléseket): 1813. január 23., február 8. (Veszprém), március 3., március 13., március 26., április 15., május 10. (Pápa), június 16., június 26., július 10., július 20–21. (Veszprém), július 31., augusztus 12–13. (Veszprém), augusztus 21., augusztus 28., szeptember 7., szeptember 16., szeptember 27–28. (Veszprém), október 9., december 10–13., december 29. (A MNL Veszprém Megyei Levéltárának szíves közlése alapján.)

A Pápay Sámuel által a praenumeratio kapcsán említett „Gyűlés” és a kinyomtatott munka osztogatása kapcsán említett „Nagy Gyűlés” alatt egyaránt közgyűléseket kell értenünk. Az eddig elmondottak alapján az bizonyosan kijelenthető, hogy a *Mondolat 1813* készítői tudatosan a Veszprém vármegyei nemesség hivatalos fórumához, a megyei közgyűlésekhez igazították mind a *Mondolat 1813* beharangozását és prenumerálását, mind pedig nyilvános bemutatását. 1813-ban öt alkalommal került sor megyei nagygyűlésre.

Amennyiben Crispia Vára Pápát és a pápai várat jelöli, akkor valószínűsíthető, hogy a *Mondolat 1813* népszerűsítésére és előfizetők gyűjtésére Pápán, a május 10-i megyei közgyűlésen került sor. Amennyiben Crispia Vára Veszprémet és a veszprémi várat jelöli, a „nagy Veteményedelem” pedig a vár területén található Nagyszemináriumot, akkor a július 20–21-i időpont adható meg. A *Hiresztelés* Barczafalvit parodizáló dátumozása – „a’ Magyar Hőseknek Felülése’ miatt, mivelesbe vitt Mindenés Gyüledelem’ Napzatján” – alapján is a nemesi felkelés (az 1809-es insurrectio) hőseire emlékező közgyűlés időpontja valószínűsíthető. A vármegyei közgyűlési irataiban erre a napra a következő adat található: „Deputáció jegyzőkönyve a felkelők mustrájáról, a következő fegyvergyakorlás helyéről, módjáról stb.

²⁹ Lásd: Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2., vö. KazLev XI, 401.

1813. július 20.³⁰ A *Mondolat* 1813 első nyilvános bemutatása, így megjelenésének időpontja szintén egy megyei közgyűléshez igazítottan történt, legkésőbb 1813. szeptember 27–28-án Veszprémben.

Radó Sándor Veszprém megyei táblabíró 1813. december 20-i dátumozással küldte meg a *Mondolat* 1813-at Kazinczy Ferencnek; az ő közlése szerint a kötetet talán Vácon nyomtatták.³¹ A *Felelet* 1815 a *Mondolat* 1813 megjelenésének helyeként Veszprémet jelölte meg. A *Mondolat* 1813 valójában özv. Szammer Mihályné, Wallner Klára nyomdájában készült Veszprémben, aki 1806 és 1827 között irányította az 1789-ben Streibig József által alapított első veszprémi nyomdát.³² Szammer Mihályné volt a kiadója Somogyi Gedeon értekezésének³³ és a halálakor mondott gyászbeszédnek is.³⁴

A *Mondolat* felépítése

A *Mondolat* 1813 különféle műfajú szövegei funkciójukat tekintve három nagyobb egységből állnak. 1. A bővítmények, azaz a könyv mint szöveghordozó médium peritextusai: a címlapkép (rézmetszet) és annak szövege, a mottó (*Szent Andrastea*...), a kiadói dedikáció (*Zafyr Czenczinek*), az olvasói ajánlás (*Édes Angyalném!*), a kiadói előszó (*Vezérszó*), az előfizetői felhívás (*Hiresztelés*) és a kiadói hibaigazító (a *Függelék* végén). 2. A tulajdonképpeni főszöveg (*Mondolat. A’ Magyar Nyelv’ Kimíveléséről, és azt tárgyazó Külömbféle Segédekről*), ami egy bevezetővel ellátott, három fejezetből álló ’tudományos előadás’, amelyet lábjegyzetek (*Jegyzések*) kommentálnak. A főszöveghez kapcsolódik a nehezen meghatározható műfajú utolsó szöveg, a *Függelék* is, amely a helyesírást tárgyalja, egyben le is zárva a kötetet. 3. Értelmező szótár (*Szótár, A’ Nyelvmívelők, szorgszerények’ által, részint természetett, részint öltöztetett újj Magyar szók’ mostani helyesített Jelenteteinek értésére*), amely ábécérendben hozza az új szóalkotásokat és azok aktuális (magyar, latin, német) megfelelőjét. A szótár J-vel kezdődő szavai

30 Jelzet: 104/1813. 07. 20. Veszprém Megyei Levéltár, IV. 1. b. *Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok (Acta congregationalia) 1720–1786, 1790–1848.*

31 Lásd: Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, Balhás, 1813. december 20. Vö. *KazLev* XXIV, 151, illetve lásd a jegyzetet: 553–554, illetve Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h. n.] 1814. május 17. Vö. *KazLev* XI, 370–371.

32 Lásd még: FRIGYIK Katalin: *Typis Szammerianis. A Szammer nyomdászcsalád története és a nyomtatványok bibliográfiája 1794–1920*. 1. kötet. *A család története*, A Szent István Király Múzeum Közleményei 38., (Székesfehérvár, 2003).

33 Lásd: SOMOGYI 1819.

34 Lásd: NEMES PAPP István, *Az élet történeteire s jövőndő állapotjára nézve magával békeségre lépett tudós... néhai Somogyi Gedeon Urnak gyászos koporsójánál elő adott [gyászbeszéd]*, (Veszprémben: Szammer Klára [nyomdája], 1822).

a *Mondolat* 1813-ban a Z. és V. szócsoportok közé kerültek: mivel a SZENTGYÖRGYI-DEBRECZENI MONDOLAT szótára is hasonlóan jár el, nem változtattunk a sorrenden.

A *Mondolat* 1813 jól felismerhetően Kazinczy Ferenc és Berzsényi Dániel szövegeiből,³⁵ továbbá különösen Barczafalvi Szabó Dávid műveiben³⁶ található új szóalkotásokból építkezve imitálja szatirikus, parodisztikus szándékkal az új magyar szavakat, a xeno- és neologizmusokat alkalmazó beszédmódot és azok beszélőit, az ún. „újmagyarokat”.³⁷ Kazinczy első reakciói során *centónak* nevezi a *Mondolat* 1813-at, amely sajátos műfajt és rövid idézeteket nagyobb egységgé szövő szövegalkotási technikát egyaránt jelent: „az egész írás nem egyéb, mint egy Cento, mellyel ez az ur az én Írásaimból, és a' Berzsényiéből szőtt”.³⁸

A kéziratban terjedő SZENTGYÖRGYI-DEBRECZENI MONDOLAT és a *Mondolat* 1813 közötti legfontosabb különbséget a nyomtatásból adódó publicitás jelentette. A kiadás megváltoztatta az addig kéziratos terjedő szöveg mediális státuszát és befogadói közegét. A nyomtatott forma két újdonságot is eredményezett. Az egyik a már említett szöveges kiadói peritextusok, amelyek a könyv médiumához tartozva jelentősen átkontextualizálták a „Debrecezeni Mondolat” alapszövegét. A másik a *Mondolat* 1813 rézmetszete, amely kiadói peritextusként képileg is felismerhető karaktert épített az inter- és paratextusok alapján: a magyar és idegen (azaz görög és római) vonásokat egyszerre mutató Pannon Énekest. Mindez együttesen tette hírhedté a *Mondolat* 1813-at, amely legalább olyan popularitásnak örvendett a képekben különben szegényes mediális térben, mint maga a szöveg és a szótár, alapvetően befolyásolva és felforgatva a magyar nyelv megújítása körül megindult diskurzust, megosztó értelmezéseivel szinte lehetetlenné téve a róla való objektív, tárgyyszerű műleírást.

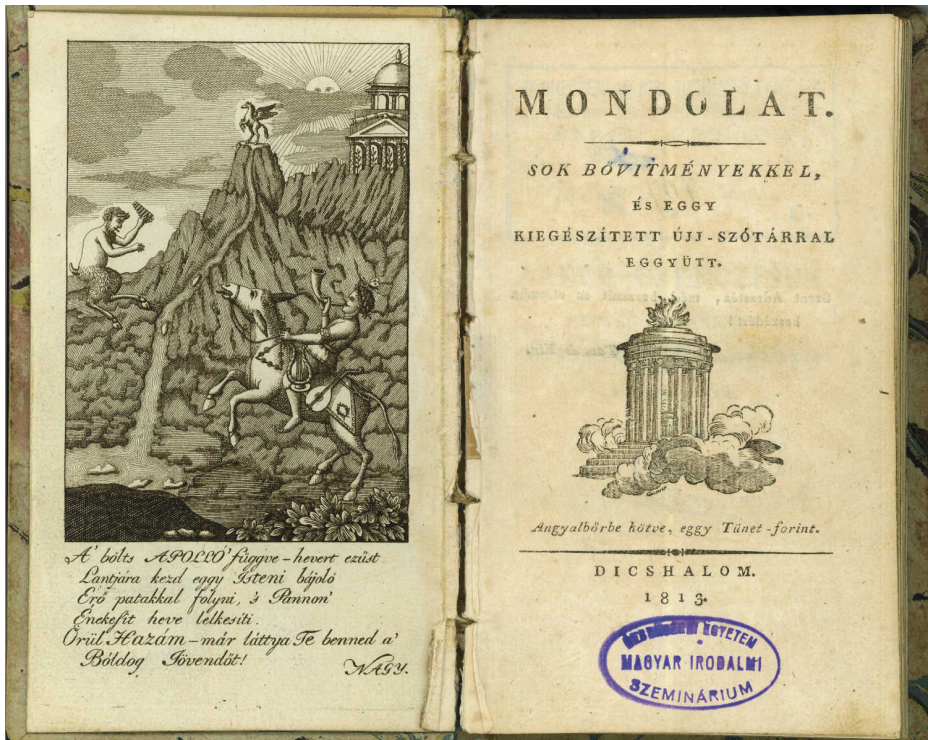
35 [KAZINCZY Ferenc], *Tövisek és Virágok*. Kevés számú Nyomtatványokban, (Széphalom: 1811.); KAZINCZY Ferenc, POETAI EPISTOLA VITKOVICS MIHÁLY BARÁTOMHOZ, *a' budai görög püspökség' consistor. fiscalisahoz; azon felekezetben első, sőt mind eddig egyetlen írónkhoz*, (Széphalom: Januáriusban, 1811). A továbbiakban: KAZINCZY VITK; DAYKA 1813; KAZINCZY Ferenc, *Poetai berke*. Pesten: Trattner Mátyásnál, 1813.; BERZSENYI 1813.

36 BARCZAFALVI SZABÓ DÁVID, *Szigvárt klastromi története*. Első szakasz. Fordítódott Németből Magyarra Bartzafalvi Szabo Dávid által, (Pozsony: Füstküti Landerer Mihály, 1787.), *Szigvárt klastromi története*. Második szakasz. Fordítódott Németből Magyarra BARTZAFALVI SZABÓ DÁVID által, (Pozsony: Füstküti Landerer Mihály, 1787.), vö. Első szakasz és Második szakasz, Szótár.

37 A kifejezést lásd: TÓTH 1812, 232, illetve: MARÓTHY Mátyás és NÁTLY József, *Új szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra*. M. és N. (Szeged: Nyomtat[tatott]. Grün Orbán' betűivel, 1824).

38 Kazinczy Ferenc Sipos Pálnak, Széphalom, 1814. január 31. Vö. KazLev XI, 202; a centóról, mint irodalmi alkotási technikáról lásd: HENDE Fanni, „Hosidius Gete Medea-centoja”, *Studia Litteraria, Médeia-interpretációk*, 1–4, (2017): 98–110, 99–100.

1. Az elhíresült rézmetszet. A kép készítéséről Radó Sándor közléséből tudható, hogy Oroszy Pál és Fábíán József megrendelésére, Márton István pápai professzor közreműködésével Bécsben, az ott élő Márton József professzor útján készült.³⁹ Nincs információnk arról, hogy ki volt a rajzoló, ki metszette a képet, mint ahogyan arról sem, kinek az ötlete volt mindez; Kazinczy Ferenc Vándza Mihályra gyanakodott szóba jöhető rajzolóként. A Radó által mondottak alapján bizonyosan csak a megbízókat ismerjük, alappal feltételezve, hogy a metszet a *Vezérszó* szövegének ismeretében, annak alapján – képileg azt illusztrálendő – készült, minden bizonnyal 1813. május 22-e után.

A metszet a kiadvány belső borítójának bal oldalán található, vele átellenben a mű peritextuális címezője. A peritextuális információk a nyomtatás és kötés egykorú gyakorlatának megfelelően többnyire ide kerültek, nem a külső borítókra.⁴⁰ A korszak felfogásában a könyv küllemének, díszítettségének a benne foglalt

39 Vö. Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h. n.] 1814. május 17., KazLev XI. 370–371)

40 Lásd erről: V. ECSÉDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában: 1473–1800*, (Budapest: Balassi Kiadó, 1999), 257–263.

értékes tartalmakat kellett megjelenítenie. A képeket övező keretdísz egységet alkotott a történetet mesélő képpel. A könyv egyszerre volt tartalom és díszítés, amelyben az ideologikus és a dekoratív funkció egységet alkotott.⁴¹ A *Mondolat 1813* rézmetszete is a könyv egészére utalt, annak jelentőségét és értékét előlegezve, egyediségénél és szerepénél fogva a szöveg megértését segítve elő. A képaláírásként hozzá kapcsolódó versidézet az emblémaköltészetből ismerős, ahol a szöveg és a kép egymásra utalásaiból – akár rejtvénytyszerűen – bonthatók ki a rejtett tartalmak. A *Mondolat 1813* enigmatikus alakja (kit is rejt valójában az ábrázolás) azonban nem pusztán a kép és a képaláírás, hanem a kép és a többi szöveges peritextus (dedikáció, ajánlás, vezérszó) egészéből fejthető meg.

A kép előterében egy számárháton ülő férfi látható, aki éppen kürtjébe fúj, (amitől) a megrettenő számár nyertve felágaskodik. A központi alakhoz hasonlóan minden más is mozgásban van a képen: a hegyről meredeken lefolyó patak, a felhők mögül előbukkanó, emberi szemekkel megrajzolt nap és a lapos hegytetőn ágaskodó szárnyas ló, a sziklán ülő, kezében pánsípot tartó szatír. Az ábrázolt alakok közül a samaragoló férfi a leginkább kidolgozott. Jobb kezében *kürt* (tubakürt), bal kezében kantár és *triangulum* (csörgőkkel), övén *lira* és hátul egy *lant*, fején *babérkoszorú* egy *lepkével* (a babérkoszorú a samarat fedő takaró hímezésén is jól látható). A bajuszos férfi mezítláb van, nyereg és kengyel nélkül üli meg az állatot, ruházata egyszerű, könnyű ruha (tunika), övvel megkötve, szűk, lábhoz tapadó nadrággal.

A metszet alatt olvasható, Vályi Nagy Ferenc ódájából származó idézet alapján a kép főalakja a haza jövődöbéli nagy költőjét, a *Pannon Énekest* ábrázolja. A kép – perspektivikus megalkotottsága révén – egy nagyobb elbeszélés egyetlen jelenetét ábrázolja. A görög mitológiai allegóriák és rekvizitumok narratív környezetében látható samaragoló férfi, vagyis a Pannon Énekes jön valahonnét, és egyértelműen tart valahová: összességében mindez a helikoni utazás toposzát jeleníti meg cselekményesített formában. A *Pégaszoszként* azonosítható, ágaskodó szárnyas ló (amely mintha éppen most ugrana ki lefejezett anyja, *Medusza* nyakából) patája nyomában forrás fakad a *Helikon* hegyéből, a *Hippokréné* (a. m. *lóforrás*), a költői ihletet biztosító víz. Bal oldalt egy szatír, bal kezében tartott hangszere alapján maga *Pán* látható, a legalacsonyabb rendbeli görög istenek képviselője, aki az isteni magaslatok – Apolló, a napisten és a halhatatlanság temploma (*Pantheon*) – felé vezető út mentén üldögél. A strukturált kép előterében felbukkanó, számárháton ülő Pannon Énekes a költészet instrumentumainak teljes arzenáljával övezve, a lenti, profán világ traktusából érkezik a poézis emelkedett, imaginárius világába.

41 Vö. GELLÉRT Katalin, „Metszet a könyvben”, in *Veszedelemes olvasmányok: Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban*, szerk. GRANASZTÓI Olga, 40–58 (Budapest: OSZK–Kossuth Kiadó, 2007), 40.

A költői halhatatlanságot jelentő Helikon hegyéhez való megérkezését a tülökből felhangzó kürtszó jelzi, amitől a szamár megrémül, és minden más mozgásba lendül az isteni szférában.

A szamár a kép egyetlen olyan eleme, amely a szóba jöhető szöveg- és képforrások egyikében sem szerepel. Hippokhréné allegorikus és szó szerinti jelentéseinek kontrasztjában (ihletadó vs. lóforrás) a szamár és az azon való utazás jelentésrétegei is összetettek. A számárra ültetés önmagában is dehonesztáló és komikus gesztus. Az április elsejéhez fűződő népi („április bolondja, május szamara”), illetve bibliai (Bálám szamara) allúziók mellett a kürtszóra megriadó szamár jelentése azonosítható leginkább az antikizáló kontextus és a képaláírás alapján: Apollón azért adott „ajándékul” számárfüleket Midásznak, mert az Pán sípjátékát jobbnak ítélte az ő lantjátékánál. Ebben az értelemben tehát a Pannon Énekes lényegében egy botfűlű költő, amit a képi környezetbe és a képi narratívába ágyazva a legkevésbé muzikális szamár allegorizál.

Kazinczyt a szamár Szilénoszra, a részeges, lófüleket és farkat viselő istenre emlékeztette, tehát nem a termékenység istenének, Priaposznak a szent állatára. (Ezt az értelmezési lehetőséget a *Felelet 1815 A’ Busongó Amor* című szövege aknázza ki, ahol a Mondolatos és a Szamár konkrétan egymás szeretői.) Szilénosz tehát legszívesebben számárháton közlekedett, amiről Kazinczy így ír: „A’ munka előtt egy réz áll, mellyen én azon a’ paripán lovagolok a’ Dicsőség’ Temploma felé, a’ mellyen egy elrészegült Mythol[ógiai]. Isten szokott volt paradírozni, ’s ölemben három musicalis szer van: a’ háromszeg, a’ görög lant, és a’ guitarr (Sonetto’ lantja). – Fejem meg van koszorúzva ’s homlokomon egy lepe ül.”⁴² A babékoszorú és a lepke a *Poétai Berek* címlapképén látható (lásd még később is), itteni jelentése azonban ettől eltérően nem a halhatatlan lélek, hanem – a halhatatlanság diplomának és az isteni magaslatoznak az újabb kontrasztjaként – a gyors mulandóságra ítélt hiú pompa, az isteni fény felé vonzódo önpusztítás allegóriája. Kazinczy a felharsanó kürtszóra is reflektált, úgy véelve, hogy „Somogyi Gedeon azt hiszi hogy *öklelni* nem teszen egyebet mint *türkölni*. Berzsényi tudta hogy *öklelni* annyit teszen az eredeti értelemben mint *ököllel* (karral, kézzel, marokkal) *dolgozni, bántani*”.

A rézmetszet a *Vezérszó* szövege alapján készült, ennek forrása ugyanakkor Berzsényi Dániel Kazinczyhoz szóló *Ajánlás 1808.* című verse volt.⁴³ A kötetnyitó funkcióban álló Berzsényi-vers festői leírású, antikizáló rekvizitumokkal (Delphi, Helicon) teli imaginárius környezetbe (Erato arany édene) helyezi Kazinczy alakját:

42 Kazinczy Ferenc gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1814. február 24. Vö. KazLev XI, 241.

43 BERZSENYI 1813.

Mint a' világnak hajdani díszei,
 Csendes meződben rejtet el éltedet,
 Hogy ott magadnak 's nemzetednek
 Élj Eratód' arany Édenében,

Kazinczy, 's mérész aetheri szárnyakon
 Felleng sas elméd Delphi' dicső egén,
 A' díthyrambok láng-körében
 'S a' Kegyek' életadó virányin.

Plátói nyelved 's lelked idézte le
 Hozzánk az ép Íz' szebb Geniuszait;
 Nyelved' mosolygó Gráziája
 Önti belénk Helicon' malasztját.

Pólyádba Paeán rengete tégedet!
 Már ott tapodtál sok fene undokat,
 Mellyek zavarták Pinduszunknak
 Szent ereit 's ege' tiszta fényét.

Boldog vagy Áon' Szűzei' kedvese,
 'S Nagy, mint Hazádnak legnemesebb fija!
 E' két remek dísz kéri méltán
 A' Ganyméd' poharát az égben.

Te lelkesítéd szunnyadozó erőm'.
 Kebledbe öntöm zsenge virágimat.
 Iktasd dicsően tört utadra
 Nyomdokidon lebegő Camoenám'!

A *Vezérszó*ban mindez így olvasható: „Én pedig egy új Phoebósz, a' Pinduszi nyerítő ménre felrepítve, halkva léptelek az Áoni Szüzcének' vigságkörkéi felé.” Az ikonográfiához Helmeczi Mihály is hozzájárulhatott, aki a Berzsenyi-kötet előbeszédében „Miklának Lantosa” névvel illeti Berzsenyit, azt jövendőlvé, hogy ő is nagy név lesz majd „a' magyar Heliconon”.⁴⁴

A *Mondolat 1813* metszetén látható alak a Helikonra tart: a narratív mozzanat szintén megtalálható az *Ajánlás 1808*. című Berzsenyi-versben. Parodisztikus formában ugyanakkor Kazinczy Ferenc Vitkovics-episztolájában (amelyet a *Vezérszó* is idéz) is felbukkan:

---

44 Vö. BERZSENYI 1813, VI.

Az istenek nagy gyűlést hirdetének
 A Szengellér hegyén, s Árpád királyunk
 A nemzet íróit mind bémutatta.
 Jobbra a poéták, balra a prózaisták
 Fogának helyt, és íme Diespiter
 Tüzet lobogtat s mond: Eredjetek,
 Amott van a tárgy; lássuk, ki a legény!
 Előjön a szakállas ,Régiekről’,
 Futásnak indul, s ím – orrára esik!

Előkerül köszvényes lábain
 Sylvester, futni kezd, s – orrára esik!
 Előkerül Tinódi jó Sebestyén,
 Büdöslük a bortól, s – orrára esik!
 Fut Pesti Gábor is, s – orrára esik!
 Dúdolja Ilosvai Toldinak bikáját,
 Halad, szökik, s ah, most! – orrára esik!
 Így Szenci-Molnár, és Filiczkiye;
 Így Zrínyi Miklós bán; és Gyöngyösi;
 Így a szegény Beniczki uram, s azok,
 Kik a poétai krónikában élnek.
 De végre előjön Gyárfás, s rókaprémű
 Dókáját ölbe fogja, s megszalad,
 A szem sem éri, s nézd, – a tárgy övé!
 S lett s nőtt s maradt! – ezt zengi Jupiter,
 És Jupiterrel a Gellér hegye!⁴⁵

Vélhetően a magyar írók Kazinczy által satirikusan ábrázolt parnasszusi versenyfutásából származhat a *Mondolat 1813* képkötőinek ötlete, miszerint a Pannon Énekest is a költői halhatatlanság felé, azaz a Helikonra utaztassák, a toposz satirikus verziójaként egy számár hátára ültetve. Ezt a témát folytatja a neológus, újmagyar költők helikoni utazásának elbeszélésével az a satirikus dráma is, amely 1824-ben jelent meg Szegeden.⁴⁶

45 Lásd: KAZINCZYVITK.

46 Lásd: MARÓTHY és NÁTYL 1824; a drámáról részletes elemzést lásd: ONDER Csaba, „A szupernaturális és az igaz érzésű szűz: A magyar nyelvújítási harc gender-témáiból”, in ONDER Csaba, *Festina lente: Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról*, Pandora könyvek 42, (Eger: Líceum Kiadó, 2020), 65–97.

A *Mondolat 1813* metszete képi forrásokat is felhasznál: a Berzsenyi-kötet elején található rajzot, amelyen egy lepkeszárnyú Múza adja át a babérkoszorút, és a *Poetai Berek* címlapképének ikonográfiáját, amelyen szintén egy lepke és egy görög lant látható.⁴⁷ Ez utóbbiban Kazinczy maga is egészen bizonyos volt, amint azt meg is jegyezte a *Mondolat 1813* metszetének ismertetésekor: „Das Titelpuffer stellt mich auf einen Esel reitend, mit einem Kranz die Stirne umwunden, über meinem Scheitel der Schmetterling, in meinem Schosse die Leyer, über welcher der Schmetterling (an der Vignette der Poetai Berek) schwebt, in dem Sattel eine Guitarre (Sonettenleyer), in der linken Hand, die den Zügel hält, ein musikalisches Triangel, und so geht es lustig zu gegen die Höhe, wo das Templum Virtutis et Honoris glänzt (Dicshalom). Man sieht auch einen Pegazush, und einen Satyr”.⁴⁸

Somogyi Gedeon a képen ábrázolt alak kapcsán a következőket írta:

A' Mondolat előtt álló Réz-lapon szamaragló Músa is kit példázzon! a' Recensens egész bizonyossággal akarja tudni; midőn azt egyenesen egy meg határozott személyre erőlködik alkalmaztatni: ő lássa, mit gondolok én véle!

Prima est haec ultio, quod se

Judice nemo nocens absolvitur. (Juvenalis XIII.)

Nékem legalább sem gondolatom, sem czélom soha nem volt; de a' Mondolat *tendenciájából* sem lehet azt kihozni: hogy az a' kép különösen egy bizonyos Személyt vagy Literatort jelentene; – – a' ki érzi, hogy reá nem illik, ne piruljon, ne vegye azt magára!⁴⁹

Somogyi szerint a *Mondolat 1813* képen látható szamaragoló alak a *Múza* allegóriája, amely portrészzerűen nem ábrázol konkrét személyt. Hogy milyen Múzsára gondoltak az alkotók, az a kép alapján következtethető ki, amelynek szatirikus szofisztikáltságát leginkább kevésbé nyilvánvaló kettősségei mutatják. A szamaragoló költő neve mindjárt jól jelzi *natiójának* és *identitásának* ellentmondásos kettősségét: magyar volta csak latinul fejezhető ki (Pannon), öltözete görögös, de mégis bajszot visel, egy valóságos, de közönséges jószágon utazik egy nemesen antikizáló és imaginárius lényekkel teli tájban. Mindez a magyar literatúrában idegen (antik) versformákat, a magyar nyelvben pedig xeno- és neologizmusokat meghonosítani kívánó, elsősorban Kazinczy Ferenchez köthető elgondolás invenciózus képi kifejezése.

Kazinczy a Berzsenyi-episztolájában (*Berzsenyi Dánielhez. Niklára Somogyban*, 1809. október 25.) konkrétan színre lépteti azt a Múzsát, amely véleménye szerint

47 Vö. KAZINCZY 1813.

48 Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1814. január 10. Vö. KazLev XI, 179.

49 SOMOGYI 1819, IX.

a poézis magyar és idegen szépségeit ötvözve mutatja. Kazinczy a kettősséget kifejező Múzsának különös nevet is ad: „Xenidion ’s Magyarcsa”. Berzsényi Dániel a Somogy vármegyei Niklán élt, az egykori Pannonia provincia területén. Költészete pontosan kifejezte Kazinczy új Múzsájának elvárását: nem véletlenül volt ő a Kazinczy-episztola címzettje, Kazinczy új Múzsája, Xenidion–Magyarcsája. A *Mondolat 1813* metszeten látható alak bajuszt visel: a szóba jöhető szöveg- és képforrások közül egyedül a Berzsényi-verseskötetben található bajusz: magán Berzsényi Dánielen, az őt ábrázoló portrén.⁵⁰ Ezért tekinthető – Kazinczy mellett – Berzsényi Dániel is a képen szamaragoló új Múzsának, azaz a Pannon Énekesnek (lásd még: 4. A Vezérszó).

2. A cím és a dedikáció. A munka főcímében található elhíresült neologizmus (Mondolat) ugyan konkrét műfaji megjelöléssel *oratiót*, azaz beszédet jelez, de az alcímek mindezt strukturálják, a könyvhöz tradicionálisan hozzátartozó bővítvényeket is ígérve egy kiegészített új szótárral együtt. Az összetett címben szereplő kitételek arra is utalnak, hogy a kiadvány a már közismert, Mondolat című munka újabb változata lesz. A „Mondolat” szó megalkotója Barczafalvi Szabó Dávid volt,⁵¹ de a kedvezőtlen olvasói reakciók miatt jónéhány más szóalkotásával együtt ezt is „meghalasztotta”. A virtuális szótemetés alkalmával Barczafalvi a Mondolat szóval mondatott búcsúztató beszédet a feledésre ítélt társai és önmaga felett. A kiadás helyeként feltüntetett „Dicshalom” a Kazinczy Ferencet jelölő „Széphalom” mintájára lett szatirikusan képezve. A magyarországi nyelvújítási vitákról írott német nyelvű ismertetésében Rummy Károly megemlíti azt a szóbeszédet, hogy Kazinczy fekete taláros ellenségei a Széphalom mintájára képzett Dicshalomban lévő D-t P-nek ejtik, obszcén jelentést (értsd: Pics[a]halom) hozva létre: „Mehrere Feinde des Dichters, die ein schwarzes Kleid tragen, sprechen *P* anstatt *D* aus, um einen obscönen Sinn herauszubringen.”⁵² Kazinczy Ferenc Zafyr Czencziként való feminizálása (lásd: dedikáció, *Édes Angyalném!*) eszerint sem tekinthető véletlennek.

A helyét és funkcióját tekintve a kiadói dedikáció teljesen szokványos. Figyelmet érdemlő viszont a kitüntetett olvasó neve és személye. A Zafyr Czenczi név (pontosabban a Zafyr Czenczinek ragozott alak) egy anagramma, amely Kazinczy Ferencz nevét rejti. A dedikáció jól érthetően Kazinczynak ajánlja a *Mondolatot*; ahogyan az első olvasók egyike, Radó Sándor fogalmaz: „az ajánló szók »Zafyr Czenczinek« betses nevét [ti. a Kazinczyét], hómályban fejezik ki”. Zafyr Czenczi rokon kötelékben áll a Kiadóval: nagybátyjának (Onkel) leánya, és ennek révén unokahúga, kuzinja (Cousine). Fontos megjegyezni, hogy a *Mondolat 1813*-nak nincs

50 Vö. BERZSENYI 1813.

51 Vö. BARCZAFALVY 1787, Első szakasz.

52 Vö. [RUMY Károly György], [A Mondolat és a Felelet a Mondolatra kritikai ismertetése]. *Allgemeine Literatur-Zeitung. Ergänzungsblätter zur Allgemeinen Literatur-Zeitung*, 39. nr. April (1816): 308–311.

megnevezett szerzője, itt és a későbbiekben is következetesen a névtelen Kiadó írja alá a szövegeket. A fiatal szűz Zafyr Czenczi a dedikációtól kezdve félreérthetetlenül Kazinczy Ferenc alakjával lesz azonos, akinek a Kiadóhoz és a nyelvtudós Onkelhez fűződő viszonya az olvasói ajánlásban (*Édes Angyalném!*) bontakozik ki teljes egészében.

Nem tudni, kitől származott az ötlet, hogy Kazinczy nevéből női név, illetve egy egész nőalak formálódjon. Kazinczy feminizálása vélhetően a Dunántúlon róla terjedő felfogásból, asszonyi tulajdonságaiból eredhetett. Kisfaludy Sándor szavai pontosan jellemzik ezt a felfogást:

Kár, hogy Hazánkknak ezen Elsőbbek közül való Literatora olly asszony-természettel bír, és az asszonyi tulajdonságok az esztendőkkal nem hogy enyésznének, hanem mind erősödnek, nőnek és szembetűnőképpen hajtának személyes valójában. Mert hát az egyedül uralkodni vágyás, a tudományos társaságban, – a híren, dicséreten, hangadáson olly esenkedve kapkodás, – a Literatori Udvarlókát, tisztelőket, szeretőket, imádókat hajházó gögösség, – az a szerfelett-való Affectálás és a sok más nyelvekből vett Grimace, – az a Literatori zsémbelődés, – az a hiú hirtfogás, – az az írói pletykaság, mendemonda, mellyek természetét különösen kijelelik, – s mind ezek mellett az a sok szép, jó, kellemes, és tetszetős, a mi írásaiban olly magához vonzó, – mind ezek nem valóságos asszonyi tulajdonságok-e, mellyek az embert hol magokhoz édesgetik, hol vissza taszíttyák?⁵³

3. *Édes Angyalném!* A *Vezérszó* és a *Hiresztelés* egyaránt Ajánlat-Levélnak (vö. *Szótár*: ajánlólevél, dedicatio) nevezi az *Édes Angyalném!* megszólítással kezdődő szöveget, amely a könyvben elfoglalt helyét és funkcióját illetően olvasói ajánlásnak, műfaját nézve személyes hangvétellű levélnek tekinthető, és lényegében a dedikációhoz kapcsolódik. Megszólítottja Zafyr Czenczi, átvitt értelemben a nőalakká formált Kazinczy Ferenc. Rendeltetése a könyv létrejöttét mintaolvasójának bemutatni. Tárgyát tekintve ezért alapvetően két dologról szól: a szerzőről és művéről, ennek tulajdonságairól és motivációiról, illetve – az ajánlásból is következő – a *Mondolat* egyik lehetséges mintaolvasójáról és az olvasás ajánlott módozatairól. A peritextus Zafyr Czenczi alakját is megkonstruálja. Figyelemre méltó ennek kapcsán a rövid dedikációban már jelzett rokon viszonyrendszer kibontása, és ennek következményei. Eszerint az *édes Angyalné* (a. m. *szülőanya*, vö. *Szótár*), azaz Zafyr Czenczi a Kiadó unokahúga, a Kiadó elhunyt nagybátyjának (Onkel – aki apjának vagy anyjának

53 Kisfaludy Sándor Ruszek Józsefhez, 1816. április 17., vö. DEMEK Győző, „Adalék a Mondolatpör keletkezésének történetéhez: Kisfaludy Sándor és Kazinczy viszonya egymáshoz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 4, 1. sz. (1894): 69–85. Hiv.: 77.

volt testvére) leánya, aki most a Kiadó nőtestvérénél (Vértestné) lakik. A szövegből megtudjuk, hogy a nagybácsi „nagy Beszéllettudós” (nyelvész) volt, de immár halott. Leánya, vagyis Zafyr Czenczi még hajadon, és nemcsak apja, vagyis a nagybácsi nevét (Zafyr) viseli, de apjához „hasonérzelmű” is a beszédtudományt illető vonzódásában. Az elhalt „művelt lelkű Onkel” egyaránt példaképe a Kiadónak és Zafyr Czenczinek is. A *Mondolat*ot közrebocsátó Kiadó így nemcsak vérségi alapon, de szellemiekben is rokona mindkettőjüknek, hiszen a család tudós hagyományainak örököse és fenntartója is egyben. Zafyr Czenczi árva (anyjáról nem esik szó), és mint ilyen, támogatásra szorul. A Kiadó Zafyr Czenczihez beszélve az idősebb nagybácsi hangján szólal meg. A Kiadó nővérénél élő fiatal szűz leányszót a Kiadó a házasságra és a szerelemre biztatja, illetve az esti étkezésekre vonatkozó atyai intelmekkel látja el. Zafyr Czenczi ugyanakkor bizonyos értelemben a *Mondolat* ihletője is (szülőanyja: „ritka kecsesidnek emléke ez”). Mindez egyaránt bók és gúnyos eredettörténeti utalás. A Kiadó által előadott, a keletkezés valós mozzanatait is tartalmazó történet alapján a *Mondolat* egyrészt már publikus volt (a „Közönyűságokban”), másrészt a személyes beszélgetésekben is szóba került a Kiadó és Zafyr Czenczi között. A Kiadó nemcsak a fiatal leánynak (mint Múzsájának) ajánlja a művet, hanem praktikusán a könyv méretét is olyanra szabja, hogy az a leány erszényébe (a kötögetnivalók közé) is elférjen. Zafyr Czenczi a *Mondolat* érzékeny és naiv („hiszelékeny”) lelkű mintaolvasója is, aki számára a Kiadó a lehetséges és kívánatos olvasási szituációt is megképzzi, azt ajánlva Czenczinek, hogy nővérével a kert fái közt le s alá sétálgassanak („fel s alá bitzegve”) olvasás közben. A Kiadó ennek kapcsán a „könyvmunka” „lapos gunyor”-jának és „pengő szójátéká”-nak a nővérré gyakorolt leendő hatását is leírja, aki különben Czenczivel együtt „a legújabb olvasottság’ lajtorjáján áll”, és várhatóan „tsaknem kiömlő majd nevében”. Mindez rá is fér a Kiadó nővére, hiszen mióta „elférjesedett”, sokkal szomorkásabb „Titokírász” (secretarius, a. m. titkár, vö. *Szótár*) férje mellett, akit egyébként a Kiadó még nem ismer, és nem is kíván megismerni. Megjegyzendő, hogy a Kiadó egy második, bővített kiadást is tervez, a „nemzet géniusának” újabb rajzolt ábrázolásával, és amely új *Mondolat* címlapjára várhatóan az addigra „elférjesedett Czenczié mellett” férjurának „érdemteli nevét” is felírja. Hogy mi lesz ez a név, még nem tudni.

Figyelemre méltó, hogy a rokonsági rendszer kibontása nem várt, egyedül a *Felelet 1815* által reflektált anomáliát idéz elő. Néhány rövid, elkerülhetetlen következtetés: ha a Kiadó apjának testvére volt az elhalt nagybácsi, akkor a Kiadót szintén *Zafyrnak* hívják. Ha a Kiadó anyjának volt a testvére a nagybácsi, akkor nem tudni, hogyan hívják a Kiadót, így akár Somogyinak vagy majd Bohógyi Gedeonnak is hívhatják. Ez utóbbi lehetőség majd csak a *Mondolat*ot olvasó *Feleletben* áll rendelkezésre, amely válaszbeszédként az ellenfél szövegének ilyen értelemben való megforgatását is elvégzi. Abban az esetben viszont, ha a Kiadó mégis apai ágon rokona Zafyr Czenczinek, akkor, a jelzett vérségi kötelékekből adódóan, a Kiadó

neve és ezzel együtt anonimitása is feloldódik. Az ezekből következő anomáliák a következők: mivel a családban mindenki (az Onkel, a Kiadó és Zafyr Czenczi) a *Zafyr* vezetéknevet viseli, akkor a peritextuális utalások alapján ezzel azonosított Kazinczy név egy egész familiát, az ezzel a névvel leírható figurák alakmásait jelöli. Egy már halott *nyelvészstudóst*, egy borzasztó neologizmusokat használó *költőt* és egy ifjú, naiv *hajadont*. A *Mondolat 1813* első kiadói peritextusa ezzel olyan belterjes család-, keletkezés-, hatás- és olvasástörténetet alapoz meg, amelyben a szellemi atya, az önjelölt kiadó-költő és az ihletadó múzsa mint lehetséges mintaolvasó egyaránt Kazinczy Ferenc, a *Mondolat 1813* pedig nem más, mint ennek a neologista nyelvész családnak a missziója. Megértési anomáliát jelent, hogy Zafyr Czenczi végül is min fog nevetni a *Mondolat 1813* olvasása közben. Az ajánló levél fikciója szerint a Kiadó maga is neológus, akinek „lapos gunyorjain” és „pengő szójátékain” csak az „ortológus” olvasó nevezhető. A „neológus” olvasó Zafyr Czenczi számára azonban szintén nevetés van megelőlegezve. Hogy ez kevésbé átgondolt mozzanata a szövegnek, arra a *Felelet 1815* mutat rá, amely – mindezt maximálisan kihasználva – koncepcióját a félreértésre, a félreértő olvasásmódra és azok bemutatására alapozta.

Eldönthetetlen, hogy melyik volt előbb: a fiatal nőalak vagy az anagramma ötlete. A *Czenczi* név több ismert Kazinczy- (és Berzsényi-) versben előfordul, mi több, így hívták Kazinczy kedvenc lovát is.⁵⁴ A *Zaphyr* a görög *zaphürosz* szót is felidézi (ismét csak kedvelt antikizáló reminiscencia), és a *Tövisek és virágok* beszélő névalkotásai alapján is érthető (Zafyr = Zyfira). A cifraság, tarkaság negatív jelzői tonális nevet eredményez: Zafyr Czenczi / Zyfira Incze / Kazinczy Ferenc. A Zafyr Czenczi név tehát egyszerre anagramma, beszélő név, illetve egy jelenség (Kazinczy Ferenc) indexe.

Az Angyalné (értsd Angyalom) megszólításban a komikum forrása, hogy a -né képzővel ellátott alak, amely a feleség helyett itt pusztán a női nemet jelöli, nőneművé teszi, „nőstényesíti” az angyalt. A 18. század végén megjelenő új szóalakok, mint a „barátné” (Báróczi Sándor, Berzsényi Dániel), a „bájné” (Wándza) kritikus fogadtatásra találtak, de a tűréshatárt Folnesics János lépte át, aki „az *Alvinában* erőszakolt következetességgel nemcsak a főneveket ’nőstényíti’, (*angyalné, személyné*), hanem, a német nyelv kaptájára, a mellékneveket s a névmásokat is (*szépné, kedvesné, öné, akiné, amazné, némelyné, másikné*)”.⁵⁵

4. A *Vezérszó*. A könyvben elfoglalt helyét és funkcióját illetően ez a szöveg előszónak, bevezetésnek tekinthető, a cím jelentése a *Szótár* szerint is ez: „Előljáróbeszéd. Einleitung”. A *Vezérszó* tárgyát tekintve két fő részre bontható: a Kiadó bemutatkozására és a *Mondolat 1813* keletkezéstörténetének elbeszélésére. Az első bekezdés

54 „A Kesely nevű ló fia Czenczi, 1802 március 31-én született, szegsárga”, MTAK Kt. RUI 4r. 15sz. 272.; Czfira Mariann szíves közlése.

55 Vö. TOLNAI 1929, 100–101.

egyértelműen Berzsenyi-szövegekből építkező figurát mutat (Berzsenyi Dániel *Ajánlás 1808.* című versét felhasználva, a rézmetszet szöveges forrásaként): a Kiadó identifikációs elbeszélése alapján ő maga újdonsült költő, azaz a poézis új Papja, aki először lép Apolló zsámolyára. A *Vezérszó* szövege felől értelmezett metszet így a Kiadót ábrázolja. A metszeten ábrázolt Pannon Énekes alakja egyaránt azonos lehet: 1. a felismerhető képi attribútumok és a Berzsenyi-vers alapján Kazinczy Ferencsel; 2. a Kiadóval, aki vélhetően maga is a Zafyr (Kazinczy) családnévet viseli; 3. a Kiadóval mint költővel, aki a *Vezérszó* nyelvezete, beszédmódja és a felismerhető intertextusok alapján nem lehet más, mint Berzsenyi Dániel. Különösen érdekes az ábrázolt alak bajusza, illetve a „téptem bajuszomat” kifejezés. Berzsenyi első verseskötetében csak egyetlen bajusz található: magán Berzsenyi Dánielen, az őt ábrázoló portrén. J. Blaschke és J. Schorn rézmetszetét lásd a címlap mellett (vö. BERZSENYI 1813). A *Mondolat 1813* rézmetszetén lévő Pannon Énekes szintén bajuszos költő. Arról nincs tudomásunk, hogy Kazinczy Ferenc valaha is viselt volna bajuszt, ilyen ábrázolása bizonyosan nem ismert. Berzsenyi több portrét is készíttetett magáról, a Bécsben készült végleges változatról ezt írta Kazinczynak:

A’ metszett kép, ugy vélem, alkalmasint van találva, mert mutatván azt gyermekeimnek és egyebeknek, mind meg ismertek benne, pedig a’ dolmánt egészen befedém, hogy el ne arulna. Két festővel vetetém képeket, hogy a’ kettő közül a’ jobbat választhassam. Schornt Blaschke javallá, Manzadort mások. Ennek 30 fl. annak 25 fl. VCz. fizettem. Schorn Selmeczi fi és jeles ifju ember, ki nékem néhány attestatumokat mutatott, mellyek szerint az Academiától több ízben is festői pályabért nyert. Blaschket Te dicséred nékem és egyéberánt is tudva volt előttem elsősege. Dicsekedett hogy Téged ismér’ s igen tisztelt általam. A’ metszés 100 fl. VCz. minden nyomtatás nélkül. A’ kép miniatúr’ s ugy vélem jobb mint a’ Pesti, én legalább szeretem csak azért is minthogy egy martialis óda néz ki belőle’ s kérlek Te se ijedj-meg a’ borzas bajszú Magyartól, se a’ czifra dolmánt és philosophusi köpönyeget igen sokáig ne kaczagd, mert tudod hogy én magyar vagyok egész a’ gyengeségig’ s tudod az illy contrastoktól melly nehéz szabadúlni.⁵⁶

A borzas bajszú magyar, illetőleg a cifra dolmányt és a filozófusi köpenyt viselő alak kontrasztját – amelytől Berzsenyi szerint nehéz megszabadulni –, a *Mondolat 1813* képi ábrázolása is megmutatja a Pannon Énekes bajuszos, de antikizáló öltözetű figurájában.

---

56 Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1812. augusztus 15. Vö. BERZSENYI Dániel, *Levelezése*. Kiadta FÖRIZS Gergely, *Berzsenyi Dániel összes munkái* (kritikai kiadás), (Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2014), 283–284.

A Kiadó által előadott keletkezéstörténeti elbeszélés egyik legfontosabb kijelentése, hogy a *Mondolat* (vagyis *A' Magyar Nyelv' Kimiveléséről, és azt tárgyzó Külömbféle Segédekről* alcímet viselő, a kiadvány címével megegyező című rész) nem a saját műve. A Kiadó egy régen volt barátját, egy „túdos hazánkfíát” látogatta meg, és annak egyéb más „rakás iramata” közül került elő a *Mondolat*, amely „mesterműnek” a Kiadó nyomban híve lett. A *Mondolat* valódi szerzőjének kiléte ugyanakkor, a Kiadó nem szűnő tudakolozása ellenére is, ismeretlen. A Kiadó felolvasta barátainak a *Mondolatot*, amely elnyerte tetszésüket („felsikoltva javallák olvasásomat”), és az ő unszolásukra adja azt most közre, hogy „aki a forrásból nem merít, általam juttatnék tudásához”. A Kiadó beszámol kiadói-textológiai elveiről is („Sokáig tűnődtem, mely plánt tartsak?”), az eredeti alapszöveg (ti. a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT) változatlan kiadása mellett döntve: „az originalt szúratról szúratra azon leplezetben adjam ki, melyben kaptam”. Az alapszöveget ugyanakkor – „ahol jónak látszott” – jegyzetekkel bővítette meg, kiegészítve egy Ajánlat-Levéllal, Vezérszóval, Híreszteléssel (ezt a mecénások kedvéért) és egy „pótul ragasztott Új-Szótárral” is. A Kiadó tehát filológiai-szerkesztői előmunkákat végezve adja ki a *Mondolat* főszövegét, azt megfelelő értelmező kiadói „bővítményekkel” ellátva, a főszöveg eredeti címét adva az egész munkának. Ez a keletkezéstörténeti elbeszélés komoly rokonságot mutat a *Mondolat 1813*-nak a Kazinczy-levelezésből rekonstruálható keletkezéstörténeti elbeszéléseivel és a *Felelet 1815* hasonló elbeszéléseivel. Eszerint a Debrecenben keletkezett, kéziratos másolat(ok)ban terjedő, ismeretlen szerzőségű *Mondolat* került el a Dunántúlra, amely baráti közösségekben ismert és olvasott volt, illetve egy értelmezői közösség ösztönzésére és közreműködésével került végül kibővített formában kiadásra. A *Mondolat 1813* deklaráltan több szöveg kompilátuma, legalább két szerzőtől: az eredeti, azaz „Debrecezeni *Mondolat*” ismeretlen szerzőjétől és a Kiadó költőtől, akinek említett peritextuális szövegeit a *kommentálás*, a *beleírás* és az *újraírás* mozzanatai együttesen jellemzik.

5. *Mondolat: A' MAGYAR NYELV' KIMIVELÉSÉRŐL, ÉS AZT TÁRGYZÓ KÜLÖMBFÉLE SEGÉDEKRŐL*. A tulajdonképpeni főszöveg valójában egy bevezetőből és három cikkből álló szabályos beszédmű, egy (ál)tudományos előadás írott szövege (Iramat), amely a neologista nyelvi törvényeket neologista tudományos beszédmódban, neologista szókinccset alkalmazva értekezésként adja elő. A komikum forrása a – leginkább Barczafalvi-művekből kölcsönzött – terminológiából adódik. Fontos megemlítenünk, hogy a lapalji jegyzetek ábécésorrendben az egész *Mondolat 1813*-at, tehát nemcsak a *Mondolat* című részt, hanem a *Vezérszót* is végigkövetik egészen a *Híresztelésig*. A főszöveg alatti lábjegyzetek – amelyek egy része idézet – az egyes szövegrészekhez fűzött kommentárként értendők, mindenre kiterjedő peritextusként fogva át a *Mondolat 1813* egészét. A lábjegyzetek a Kiadó identitását és a szerzőség kérdését is érintik. Mivel a Kiadó deklaráta, hogy jegyzeteket készít a kéziratban kapott *Mondolathoz*, aligha érthető, hogy saját szövegéhez miért fűzött volna újabb

kommentárokat (szám szerint 5-öt: a–e-ig). Ez a jelenség inkább azt a tudásunkat pontosítja, amely a többes szerzősége vonatkozik: a lábjegyzetek, eltérő helyesírások miatt is, több kommentátort feltételeznek. A többes szerzőség paszkvillusok esetében egyáltalán nem meglepő: így készült a Kölcsey ellen írt *Egyvelges-levelek*⁵⁷ vagy éppen a kétszerzős *Felelet 1815* is. A kötet egészében megjelenő lábjegyzetek, belső peritextusokként, amellet, hogy az egyes fő részeket (*Vezérszó, Mondolat, Hiresztelés, Függelék*) kommentálják, önálló szövegidentitással is rendelkeznek: egy értelmezői közösség kinyomtatott olvasói autográf peritextusainak tekinthetőek.

6. A *Hiresztelés*. A *Vezérszó* alapján ez a szöveg a mecénások kívánságára jött létre: valójában a kiadvány hírverését, előzetes ismertetését szolgálta. A * alatti lábjegyzet alapján („Lásd azt egészszén ezen Könyvnek elején”) szinte bizonyos, hogy ez a szöveg – a végét leszámítva, ahol eredetileg az *Édes Angyalném!* végéből volt egy szakasz, most pedig a támogatókat illető köszönetnyilvánítás – megegyezett az előfizetői felhívással, ami alapján a kiadók előleget gyűjtöttek: „[Oroszy Pál] olly szemtelenségre vetemedett, hogy egy Gyűlésünkben praenumeratiót mert szedni erre a’ végre. Midőn akkor velem is olvastatá a’ *Hiresztelést*, mellyel e’ végre előre kinyomtatata, ’s tőlem is praenumeratiót vakmerősködött kérni”.⁵⁸

Az itt elhelyezett komikus keltezésről és datálásról („Költ Crispia’ Várában, a’ nagy Veteményedelem’ mellett, 1813-dik Esztendőben, a’ Magyar Hőseknek Felülése’ miatt, mivelesbe vitt Mindenés Gyüledelem’ Napzatján”) a megjelenés kapcsán már szoltunk, miszerint mindez vélhetően Veszprémben, 1813. július 20–21-én, a nemesi felkelés (insurrectio) miatt, annak tiszteletére tartott megyei közgyűlés napján kelt. A keltezés és datálás ugyanakkor Barczafalvi-paródia, aki a *Szigvárt* c. regényfordításában javaslatot tett a hónapnevek átnevezésére is.⁵⁹ *Crispia* vagy *Crispiana* az egykori Pannonia provincia (Pannonia prima) települése volt, valószínűleg a Dunántúl egyik, Arrabonát a Balatonnal összekötő római útvonala mentén feküdt, pontos helye nem ismert. A „Veteményedelem” jelentése a *Szótár* alapján: „Seminarium”, azaz papnevelő intézet. A „nagy Veteményedelem”, azaz nagy szeminárium (seminarium maior) a veszprémi Nagyszemináriumot jelenti, amely a veszprémi vár legészakibb pontján a Szent Mihály Székesegyház mellett helyezkedett el. A „Magyar Hőseknek Felülése”, azaz a magyar nemesi felkelés, insurrectio (a *Szótár*ban lásd: Felülni: Insurgere);⁶⁰

57 Lásd: H. Kiss Kálmán, „A Mondolatperhez”. [*Egyvelges Levelek. Összeszedte Megyefi Ignác*]. *Irodalomtörténeti Közlemények* 6, 6. füz. (1896): 473–482.

58 Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2. Vö. *KazLev* XI, 400–401.

59 Vö. BARCZAFALVY 1787, Első szakasz, *Szótár*.

60 Az utolsó nemesi felkelés rendi ünnepkultúrájáról és a Pápan 1811. június 7–9-én tartott insurrekciós megemlékezésekről, a veszprémi lovasság éves felvonulásairól lásd legutóbb: NAGY Ágoston, *Kisfaludy Sándor és az utolsó nemesi felkelés propagandája*. A „Propaganda, ünnepkultúra, térhasználat: A pápai események’ és kontextusai” c. fejezet. PhD doktori értekezés, Miskolc, 2020, 242–278.

a „Gyüledelem” jelentése a *Szótár* alapján: gyűlés, gyülekezet, azaz megyei közgyűlés. Barczafalvi ezt írja ezekről: „*Gyüledelem*: Az őszsze gyűlőknek egygy őszszeségben gondoltatott mivólttok.”; „*Vetemény*: Minden vetni való dolog”.⁶¹

7. A *SZÓTÁR, A' Nyelvmivelők, szorgszerények' által, részint természetett, részint öltötetett újj Magyar szók' mostani helyesített Jelenteteinek értésére*. A *Szótár* nemcsak komikusnak és elrettentőnek szánt szógyűjteménye a neologizmusoknak, hanem a *Mondolat 1813* szövegének értelmezéséhez, szavainak megértéséhez is nélkülözhetetlen. Mivel az elmondott újmagyar beszéd (*Mondolat*) érthetetlen, szükség van egy értelmező szótárra a megértéséhez, lefordításához. Mindez egyszerre paródiája így a forrásként használt Barczafalvi-regényfordítás szavainak,⁶² az ahhoz csatolt az újonnan alkotott szavak értelmező szótárnak, az egykorú szógyűjteményeknek és a tudományos munkákhoz csatolt szószedetek gyakorlatának is.⁶³

8. A *Függelék*. A *Függelék* a helyesírás kérdését tárgyalja, a tipográfiai játékkal mutatva, mintsem elmondva, kifejtve véleményét (az egyes betűk kiemelése, kurziválása a puristák, a fordítók, a jottisták írásmódjának kifigurázása). A szöveg ugyanakkor összefoglalásként, zárszóként is funkcionál, reflektálva a készítés folyamatára és időbeliségére is. Eszerint a munka elé a Kiadó rézképet engedett metszetni, amely őt ábrázolja, továbbá – nem kevés öniróniával – jelzi, hogy a nyomtatási hibák távollétében estek, így azokat az olvasók (az ezt követő hibaigazító alapján) maguknak kijavíthatják.

Abstrakt

Die Studie steht im Zusammenhang mit der kritischen Ausgabe der *Linguistischen Werke* von Ferenc Kölcsey. Unter anderem analysiert eines der bedeutendsten Dokumente (*Mondolat*, 1813) des ungarischen Spracherneuerungsprozess, und präsentiert neue Informationen und Zusammenhänge über die Entstehung und das Erscheinungsbild das satirische Pamphlet.

61 Vö. BARCZAFALVY 1787, Második szakasz, Szótár.

62 Lásd: BARCZAFALVY 1787.

63 A *Mondolat 1813* szótára jelentősen kibővítette a SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT szószedetét; a *Mondolat 1813* szótáráról, a magyar szótárírásban elfoglalt helyéről, tekintettel a korabeli és a korabeli nyelvi anyagot leíró szótárakhoz viszonyítva, részletesen lásd: GÁLDI László, *A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957), 296–316.